

УДК 82

Оксана Хомишак, викладач кафедри методики викладання іноземних мов

Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ОБРАЗ БАТЬКА НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

У статті окреслено виховну роль батька крізь призму української літератури. Доведено значущість уроків української літератури у загальноосвітній школі як складової процесу підготовки молоді до батьківства.

Ключові слова: українська література, батько, батьківство, виховання, дитина.

Літ. 10.

Актуальність дослідження. В умовах сьогодення важливим завданням загальноосвітньої школи є підготовка учнівської молоді до батьківства, оскільки як зауважував В.О. Сухомлинський: “Не всім бути фізиками й математиками, а чоловіком і дружиною, батьком і матір’ю – всім” [20, 187]. Перманентне зростання кількості сімей серед неповнолітніх, раннє батьківство, злочинність, алкоголізм, наркоманія свідчать про нівелювання морально-етичних і батьківських цінностей сучасною молоддю, а також відсутність у більшості елементарних знань про сім’ю та батьківство як гарант власного щастя і благополуччя нації загалом. Така ситуація зумовлює необхідність підготовки юнаків до відповідального батьківства ще в умовах школи, зокрема шляхом вивчення української літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема батьківсько-дитячих взаємин завжди була об’єктом досліджень не лише педагогів, психологів, соціологів, філософів, а також викликала неабиякий інтерес у “майстрів пера” усіх народів у різні часи. Питання виховної ролі батька знайшло своє відображення у світовій літературі, поступившись першістю та актуальністю лише темі кохання. Багатогранні аспекти батьківського виховання та виховного потенціалу чоловіка були в центрі уваги зарубіжних письменників (Ч. Дікенс, Д. Голсуорсі, Ф. Моріака, В. Шекспіра, Е. Базена). Одвічна проблема “батьків і дітей”, а найчастіше – “батька і сина” яскраво висвітлена на сторінках Шекспірівського “Гамлета” та “Короля Ліра”. Ця проблема не залишила осторонь представників української літератури й відображена у творчості таких українських письменників, як Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький, М. Гоголь, О. Вишня, В. Сосюра, В. Стефаник, О. Довженко, В. Чемерис та ін.

Мета статті полягає у окресленні виховної функції батька в сім’ї крізь призму української літературної спадщини.

Виклад основного матеріалу. З огляду української літератури XIX ст. великий внесок у визначення діапазону батьківської ролі та специфіки батьківського виховання дитини в українській селянській родині здійснили Т. Шевченко та І. Нечуй-Левицький.

Зокрема, у творах Т. Шевченка ми знаходимо цінні та цікаві думки стосовно виховання дитини батьками. У його літературній спадщині доволі колоритно змальовано фрагменти життя української селянської родини, що дає змогу сформуванню цілісної картини її простоти, а здебільшого бідності та вмілого поєднання суворості й ніжності у стосунках усіх членів сім’ї. Критерієм моральності української селянської родини завжди вважалася повага, передусім до батька і матері, пошана старших, взаємна любов і турбота один про одного. На думку Т. Шевченка, у формуванні духовності в особистості важливе місце посідають правильне сімейне виховання, розумне співвідношення батьківської любові до своєї дитини і вимогливості, батьківського піклування про сина чи доньку та суспільної потреби готувати їх до життя і праці. Ось чому поет критично ставився і засуджував сімейне виховання уміщанських та поміщицьких родин, що завдає великої шкоди дітям, з яких виростає ледащо, “людина погань”.

У творах Т. Шевченка домінуюче місце у вихованні дитини надається матері, яка з давніх-давен асоціюється в українців з ніжністю, турботливістю, жертвовністю та відданістю дітям. Прирівнюючи матір до Богородиці, він створив культ Матері. Про особливе становище жінки-матері в традиційній українській сім’ї, провідну роль у вихованні дітей та у формуванні повноцінних родинних стосунків свідчать прислів’я про матір, яких налічують понад двісті одиниць. Натомість чисельність та розгалуженість висловлювань щодо чоловіка є значно біднішою. У шевченківському словнику мови простежуємо, що його ставлення до жінки-матері базується на

ОБРАЗ БАТЬКА НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

українському родинному побуті. Очевидним є той факт, що лексична пара “мати-батько” зустрічається частіше ніж “жінка-чоловік” в його творах [10, 85]. Відтак, поет вбачав щастя і повноцінність української сім’ї у дітях, а її сенс полягав у їх вихованні.

Проте Т. Шевченко не абсолютизував виховної ролі матері в українській сім’ї, не надавав їй особливих переваг у вихованні молодого покоління. Письменник вважав, що не менш важливе значення у вихованні дітей має батько, оскільки він персоніфікує силу, мужність, розум, досвідченість й завжди був захисником і наставником родини. Т. Шевченко розкрив роль батька у житті й вихованні дитини у своїй найбільш “педагогічній” повісті “Близнець” (1855 р.). В образі Савватія Сокири поет змальовував освітньо-виховний ідеал, соціальним антиподом та цілковитим протиставленням якому став його брат Зосим. Савватій, здобувши всебічні глибокі знання, хорошу освіту, залишався моральною, релігійною людиною з шанобливим ставленням та глибокою повагою до батька. У хлопця були гармонійно розвинені такі риси, як патріотизм, національна свідомість, працьовитість, активність, ініціативність та діяльність. Відношення Савватія до батька і матері характеризують листи до них, в яких він залишався скромним у висловлюваннях про свої успіхи, не просив матеріальної допомоги та не згадував про свої труднощі, на відміну від свого меркантильного брата Зосима. Він так звертався: “Мої незабутні, мої найдорожчі родителі! Цілую позаочно ваші добродійні руки і благаю бога життєдавця, нехай продовжить він ваш дорогоцінний для мене вік” [9, 334]. Таким чином, в образі Савватія та Зосима Сокири Т. Шевченко продемонстрував, що особистість батька і матері, їх кровна спорідненість з дітьми, повноцінне батьківське виховання не завжди є запорукою виховання справжньої людини, оскільки вирішальну роль може відіграти спадковість та середовище, в якому зростають діти.

Працюючи над темою українського родинного життя, Т. Шевченко не міг оминати тогочасну проблему “безбатченків”. Поет зображує покриток, їхню нелегку долю у поемах “Сон”, “Наймичка”, “Відьма”, “Марина” та ін. Зацікавленість Т. Шевченка цією тематикою пояснюється тим, що проблема “безбатченків” близька йому відповідно до обставин життя та історичної долі його народу. Ця проблема знайшла своє відображення у численних піснях, баладах, казках, прислів’ях та приказках, постала як соціальне лихо та знаменувала етап руйнування

українського роду. Якщо у фольклорі акцент зроблено на соціальних і матеріальних аспектах безбатьківства, то в шевченківській інтерпретації наголос падає на нестачі батьківського тепла та участі батька в житті й вихованні дитини.

У ракурсі досліджуваного нами питання неабиякий інтерес викликає повість І. Нечуя-Левицького “Кайдашева сім’я” [4], в якій у гумористичній формі висвітлено позитивні та негативні сторони життя та побуту селянської буржуазної родини. Сім’я Кайдашів стала втіленням тих селянських сімей, які після тривалої панщини, опинилися у нових складних умовах, що вимагали невпинної наполегливої праці кожного члена сім’ї. У такий спосіб трудова діяльність родини визначала стосунки між її членами, тому часто несправедливий розподіл обов’язків щодо домашнього господарства спричинював сімейні чвари й побутові непорозуміння. Аналогами шевченківських “близнецов” у повісті І. Нечуя-Левицького стали сини Кайдаша – Карпо і Лаврін. Виховані рідними батьками в християнському дусі, навчені до щоденної невтомної праці, брати виростили зовсім різними, а особливих змін вони зазнали після одруження. Буденні труднощі, дрібні побутові суперечки, прагнення до збагачення молодих сімей привело до війни між синами з їхніми сім’ями та батьками, ворожнечі між братами. Унаслідок чого, старий батько не міг змиритися з тим, що Карпо замахнувся на нього, невістка, хата й побутові речі зруйнували синівську повагу, любов. Незважаючи на те, що він був дуже віруючою людиною, Омелько впав у відчай і вдався до пияцтва, що стало причиною його страшної, нехристиянської смерті, проте й це не примирило братів. Таким чином, в образі Карпа й Лавріна, які порушили четверту заповідь Божу, І. Нечуй-Левицький зобразив як важке економічне становище тогочасної української родини, духовно розтлівало та руйнувало її міцні підвалини: багатовікову високу народну мораль, глибоку релігійність, сімейні та батьківські цінності.

Водночас у повісті М.В. Гоголя “Тарас Бульба” ми знаходимо досить колоритне зображення постаті відважного козака, справедливого і жорстокого батька [3]. На тлі козацьких патріотичних подвигів, невтомної боротьби запорожців за свою віру та захисту народних інтересів М.В. Гоголь зобразив свій головний персонаж Тараса Бульбу, який персоніфікує в собі риси національного героя, безмежність козацької сили й віри, свободу духу. Більше того, в постаті Тараса Бульби автор втілює яскравий образ батька-козака, який культивувався

ОБРАЗ БАТЬКА НА ТЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ СПАДЩИНИ

в часи козаччини на Україні. Живучи в ім'я високих цілей Запорізької Січі, головний герой прагнув виховати своїх синів справжніми козаками, дав їм добру освіту, повів на Січ, спровокував сутичку з поляками, щоб сини утвердилися в бою. Хоча зрада молодшого сина Андрія стала несподіванкою для Тараса Бульби, але вірність та любов до Батьківщини переважили над батьківськими почуттями, тому батько постав суддею, катом і власноруч вбив зрадника. Таким чином, Батьківщина й "товарищество" були набагато важливішими для козака, оскільки склали сенс його життя. На думку Тараса Бульби, любов до Батьківщини та народу підносить людину, відрізняє її батьківську любов від інстинкту тварини.

У сатиричному оповіданні "Як ми колись училися" О. Вишня у гумористичній формі автор показав авторитет батька на тлі його трудової діяльності, що мала вирішальний вплив на трудове виховання хлопчиків. Адже традиційно у селянській родині хлопець був під опікою батька й "вчився погоничувати, тесати, стругати..." тощо [1].

Теплі спогади про батька ми знаходимо в автобіографічному романі В. Сосюра "Третя рота" [5]. Для письменника батько був одним з найголовніших вихователів у його житті. Незабутній слід в пам'яті В. Сосюра залишили такі прості, але вкрай важливі для дитини речі, як спільні прогулянки, перші уроки грамоти, читання книжок.

Співзвучною із повістю М. Гололя "Тарас Бульба" є новела В. Стефаніка "Сини", в якій постає батька Максима також стає втіленням глибокого патріотизму та відданості Батьківщині, про що свідчить його готовність пожертвувати життям синів в ім'я рідної землі, України [6].

Водночас в історичному романі В. Чемериса "Ольвія" в образі батька головної героїні автор персоналізував батьківську монопольну владу, рішучість, розум і силу [8]. Тут батько виступив своєрідним життєвим орієнтиром для своєї доньки, оскільки він визначав її життєвий шлях, скеровував його у вірному руслі та був духовним наставником. Відтак батько поставав головним вихователем й порадиником дівчини, оскільки відігравав домінуючу та вирішальну роль в її житті, на відміну від матері, яка виконувала свою традиційну виховну місію.

Спогади про батька також торкнули найтонших струн душі О. Довженка, про що свідчать такі рядки у його відомому творі "Зачарована Десна": "З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів. Великих учених та сіячів – він годився

на все" [2]. Так, у кількох словах О. Довженко досить лаконічно без перебільшення змалював величну постать, геніальну натуру, благородну душу та багатогранну особистість свого батька.

Висновки. Отож, вагомим чинником у вихованні майбутнього батька повинні бути уроки української літератури, які допоможуть сучасній молоді сформувати моральне підґрунтя для успішного батьківства. На цих уроках учитель має змогу ознайомити учнів з моральними поняттями, які мають безпосередній зв'язок з сімейною етикою (повага до слабкої половини людства, взаємоповага і любов подружжя як основа щасливого шлюбу і батьківства, батьківська любов, синівська вдячність, батьківський обов'язок, відповідальність, почуття обов'язку перед дружиною, сім'єю та суспільством). Таким чином, за допомогою вивчення художніх образів, представлених у творах українських письменників, старшокласники отримують можливість окреслити моральний портрет батька, сформувати уявлення про ідеального чоловіка-батька. Спрямованість уроків української літератури на підготовку старшокласників до відповідального батьківства не передбачає розширення шкільної програми, а потребує тільки нового підходу до їх викладання та змістового наповнення такими складовими, як батьківство, батьківське виховання, відповідальність, батьківський обов'язок, сімейні та батьківські цінності.

1. Вишня О. Усмійки / О. Вишня. – К.: Дніпро., 2001. – 350 с.

2. Довженко О. Зачарована Десна / Довженко О. – К.: Фоліо, 2011. – 604 с.

3. Тарас Бульба: [Повість]: Пер. з рос. / Микола Гоголь; [Післямова, комент. В. Яременко – 2-ге вид., доопрац]. – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2006. – 286 с.

4. Нечуй-Левицький І.С. Кайдашева сім'я. – К.: Рад. шк., 1990. – 415 с.

5. Сосюра В. Третя рота / Володимир Сосюра. – К.: Радянський письменник, 1989. – 183 с.

6. Стефанік В. Новели / Вступ. ст. В. Лесина; Худож. В. Скаандій. – Ужгород: Карпати, 1977. – 176 с.

7. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Радянська школа, 1978. – 263 с.

8. Чемерис В. Ольвія: Роман / Валентин Чемерис. – К.: Дніпро, 1990. – 477 с.

9. Шеченко Т.Г. Твори. – К.: Видавництво художньої літератури "Дніпро", 1971. – 625 с.

10. Яременко В.Т. Шевченко про святощі української родини // Народна творчість та етнографія. – 1991. – № 2 – 3. – С. 80 – 92.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2011